

FÁBIÁN ÉVA – PRÓDER ISTVÁN – VARGÁNÉ NYÁRI KATALIN

Műszaki múzeum egy történelmi épületben

A magyar vegyipar fejlesztésére tett intézkedések közben merült fel annak a gondolata, hogy be kellene mutatni a vegyipar fejlődését, fejlesztését a történelmi Magyarországon. A vegyészet emlékeinek a megmentésére, felkutatására és összegyűjtésére már az 1950-es évek végén történtek intézkedések.

Többszörös előkészítő munka után 1961-ben megalakult a Vegyészeti Múzeumi Bizottság, amely az elvi kérdések tisztázása után átadta helyét a Nehézipari Minisztériumban (NIM) működő operatív szervező irodának, amelyet később a Nehézvegyipari Kutató Intézet (NEVIKI) fennhatósága alá helyeztek.

A Művelődési Minisztérium 1963-ban adta meg a múzeum előzetes működési engedélyét. A Nehézipari Minisztérium, mint fenntartó és felügyeleti szerv működtetésével a Magyar Vegyészeti Múzeumot az eredeti elképzelés szerint olyan épületbe kívánták elhelyezni, amely önmagában is a vegyipar, vagy a magyar kémiai tudomány szempontjából műszaki emlékeknek számít. E célra akkor átvehető, alkalmas épület azonban nem volt. Így vetődött fel a múzeum elhelyezése Veszprém megyében, a Várpalota Fő terén álló várban, amely a 8-as számú országos főútvonaltól könnyen megközelíthető. A múzeum vidékre telepítését technikátörténelmi kutatások is megerősítették. [1]

A múzeum elhelyezésére kijelölt várpalotai vár impozáns műemlék, gótikus, barokk és klasszicista elemek egyaránt található benne. [2] Legrégibb részei a 14. században épültek udvarháznak a Kont család megbízásából. Örököseik, az Újlakyak a 15. században, négy tornyos, belső udvaros várrá építtetik át. Az elmúlt öt évszázad alatt számos eseményt ért meg a földvár; a 16-17. században védelmi erőddé alakították át, barbakánnal, rondellákkal, támfalakkal, vizesárokkal erősítették. A 18. század végén került két évszázadra a főúri Zichy család tulajdonába. Egyebek mellett a déli szárny udvari homlokzata és az északi várfal udvari oldala elé épített klasszicista előépítmény emléke e korszaknak. A 20. század elején a vár az új tulajdonosok (Wolf testvérek, Altdöbern-Witzleben porosz gróf, Belogradianu román testvérpár) rövid idejű birtoklása után a Hadikincstár tulajdonába került – rövid megszakítással – 1913-tól 1945-ig. Ezt követően a vár a magyar állam tulajdona, Várpalota város kezelésében volt. [3]

A város közepén álló vár 1945-ben még használható állapotban volt, a katonai parancsnokság, később mozi, és számos szükséglakás itt kapott helyet. A II. világháborúból aránylag csekély mérvű pusztítás árán került ki akkor, amikor a város épületeinek 70%-a károsodott. Később egy évtized elegendő volt ahhoz, hogy öt évszázad emlékét majdnem tönkretegyék. Majdnem, mert közben ugyan jó néhány tervjavaslat készült a vár hasznosítására, a szándékos pusztítás - tetőzetének lebontása és széthordása, köveinek lakóházak építésére való felhasználása stb. - megszüntetésére. [2, 3, 3a] A helyreállítási munkát elsősorban anyagiak hiánya hátráltatta. [4]

Az 1950-es évek végén a vár helyreállítása halaszthatatlan feladattá vált, főleg városesztétikai szempontok miatt. A vár műemlék-helyreállítására Várpalota város tervezője, Károlyi Antal, a LAKÓTERV főépítész kapott megbízást. Károlyi 1958-as kiviteli terve alapján a vár állagbiztosítása, helyreállítása, átépítése 1958-1959-ben indult meg, és kisebb-nagyobb megszakításokkal mintegy 10 éven át folyt. Végeredményben 1968-ra egészében lefedést kapott az épület, s elkészült valamennyi belső földem is. A kivitelezés során előkerült

részletek újabb műemléki feltárást és régészeti kutatást tettek szükségessé. [5]

A munkálatokba az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) is bekapcsolódott, kutatási szakirányítási, majd kivitelezői minőségben (az OMF székesfehérvári építésvezetősége a szükséges állagvédelmi munkálatokat elvégezte) és anyagi támogatást is nyújtott. 1962 végéig 4 millió Ft-ot használtak fel (az OMF 1.34 milliót adott, a többit a város). [4] 1962-ben a vár tervezett felhasználási programjában lényeges változások történtek, - a városi és a megyei szervek állásfoglalásának megfelelően - ezért szükségessé vált új program kidolgozása. A tanulmányterv 1962 áprilisában elkészült.

1963-ban Székér Gyula miniszterhelyettes (NIM) azzal a kéréssel fordult a Veszprém Megyei Pártbizottsághoz, hogy az Országos Vegyipari Múzeum a várpalotai várban kerüljön elhelyezésre. Ezzel a döntéssel a várépület hasznosításának kérdése eldőlt. Ez lehetővé tette azt, hogy egy költségráfordítással újjáépüljön az értékes műemlék, ugyanakkor végleges otthont kapjon a Vegyészeti Múzeum, továbbá a Vár- és Helytörténeti kiállítás, a Városi Műszaki Klub, a Városi Könyvtár, és egy vendéglátó ipari létesítmény is elhelyezést nyerjen. [6, 8, 21]

Az OMF 1965. jún. 2-án megbízást adott a LAKÓTERV-nek a várpalotai vár kiviteli terveinek elkészítésére. A fenti hasznosítási elképzelések és a hasznosítókkal egyeztetett igények figyelembevételével - a műemléki jelleg megtartása mellett - Károlyi Antal 1967 januárjában elkészítette a várpalotai vár beruházási tervdokumentációit, melyek szerint az előirányzott kivitelezési összeg 15,5 millió Ft volt. Ez az összeg az 1968. évi árváltozások következtében jelentősen megemelkedett, ugyanakkor a biztosítható hitelkeretet a beruházó 15 millió Ft-ban jelölte meg. Ezért vált szükségessé egy csökkentett beruházási program összeállítása, a funkcionális és műszaki szempontokkal összhangban lévő takarékoság szem előtt tartásával. [7]

A Vegyészeti Múzeum várban való berendezésének alapforgatókönyve 1966-ban készült, amelyet a Magyar Kémikusok Lapjában ismertetett. Ezt követően 1968-ban a múzeum már jelentkezett a nagyközönség előtt, amikor Budapesten - elsőként a Technika Házában - bemutatta „A vegyipar kialakulása hazánkban” c. vándorkiállítását. [1, 9]

Közben a 130%-os árváltozások miatt a múzeum eredeti koncepciójának - várpalotai várban való elhelyezése - megvalósítása akadályokba ütközött, olyannyira, hogy felmerült átmeneti, ideiglenes elhelyezésének gondolata a megépülő un. Kémia Házában. [10]

1969-ben a vár kapubejárati részének helyreállítása készült, itt a vándorkiállítás elemein alapuló, tárgyi anyaggal kiegészített kamarakiállítás kapott helyet. Ezzel nyitott, illetve mutatkozott be a Magyar Vegyészeti Múzeum (MVM) Várpalotán. [9]

A Budapestről letelepített múzeum 1968 végétől mostoha körülmények között - a vár csak provizórikus jelleggel helyreállított - beton aljzatú helyiségeit (II. emeleti D-i és K-i szárny) vette birtokba; dokumentumai, könyvtára elhelyezésére, tárgyi anyagának raktározására és a múzeum működtetésére. Egy időben folyt egyik oldalon az építészeti kivitelező munka, míg a másikon a szervezett tudományos gyűjtések, feldolgozások. [11]

1970-ben a múzeum már egy állandó kiállítással jelentkezett - ezzel nyitva a tematikus kiállításainak sorát -, amelyek a vár csak részben helyreállított, vasbeton födémű, beton aljzatú D-i szárny első emeletén kaptak helyet, három teremben.

A múzeum 1971-ben egy újabb tematikus kiállítást nyitott a D-i szárny II. emeletén - ideiglenesen helyreállított, vasbeton födémű és beton aljzatú helyiségben -, majd 1973-ban, 1974-ben, és 1976-ban egy újabb kiállítással adott számot munkájáról. Utóbbit a D-i szárny első emeletén, a korábbi kiállításának átrendezésével. [12]

A provizórikus jellegű helyreállítás számos működtetési problémával járt. Ideiglenesek voltak a villany- és vízbekötések, víz csak a földszinten volt. A közcsatornába csak a földszinten kialakított mosdó és WC csoport volt bekötve. Az épületben csak néhány beton aljzatú helyiségben lehetett fűteni, falazott kéményekbe kötött olajkályhakkal. Ablakok, ajtók nem zártak, hézagosak voltak, télen nem lehetett átfűteni a helyiségeket, a könyvtárban a kályha mellett elhelyezett lavórban a víz befagyott. A víz és a fűtőolaj felszállítása kézi erővel történt. [5, 12, 14]

1971 első felében a D-i szárny II. emeletén folyó munkálatok mellett, azok folytatásában a K-i szárnyon a nyílászárók cseréjére került sor. Továbbá műhely, és új – melegpadlós – feldolgozó irodák kialakítására, új falazású, kéménybe köthető olajkályhás fűtéssel. A múzeum tárgyi gyűjteménye a II. emelet K-i szárnyon kapott helyet, átköltöztetve azt a kiállításra kijelölt D-i szárnyról. [14] 1971-ben már jelentkeztek a helyreállítás hiányosságai; az épület lefedése, tetőszerkezete és azok héjalása műszaki megoldásában, ugyancsak a csapadékvíz elvezetésének beázás-mentes biztosításában. A II. emeleten a kiállítás fala átázott, a raktárba az üvegtetős ablakok mellett a csapadékvíz befolyt, a tárlók, tárgyak védelmére megkezdtük a fóliázást. Nagy esőzések voltak, hogy vízben jártunk. A beázások megszüntetésére Ágostházi László elvi vázlatot készített, amely szerint a lapos-tetőn ideiglenes vízelvezetési megoldás készült, feltöltéssel, vízköpők kiépítésével. A tető katesziles szigeteléssel való lefedésére 1971 decemberében került sor. A zord időjárás miatt a múzeum minden munkatársa segítette a kivitelezők munkáját. [5]

A vár - Károlyi tervek szerinti - helyreállítási költségét kezdetben a Megyei Tanács, a NIM, az OMF és a Városi Tanács, valamint vendéglátó ipari vállalatok vállalták. A NIM kivételével a beígért támogatásokat a Veszprém Megyei Tanács és az OMF is visszavonta, terület-felhasználási igényeikről lemondtak. Az új mechanizmust követő árváltoztatást igénylő tervek átárazását a LAKÓTERV nem vállalta, a munkálatokból kiszállt. [14]

A vár rekonstrukciós helyreállítása a NIM és a Városi Tanács kezdeményezésére a Budavári Palota beruházóján keresztül került a Városépítési Tudományos Tervező Intézethez (VÁTI). Sándy Péterné Wolf Katalin tervező 1972-1975 között elkészítette a vár végleges kiviteli terveit, ennek költségirányzata már 49 m Ft volt. [12, 20]

A későbbi kevésbé jelentős helyreállítások során kitűnt, hogy a vár végleges rekonstrukciójához kb. 125 m Ft-ra lenne szükség, amely összeget sem a NIM, sem a múzeumot támogató vegyipari vállalatok nem tudták biztosítani. Továbbá a rendkívül munkaigényes műemlék helyreállításhoz Várpalota térségében építőipari kapacitás sem volt. [12]

A holtpontról való kimozduláshoz kapóra jött a városi vezetőség és a szénbányák javaslata. Eszerint a Sándy tervek alapján - a NIM-ben e célra előirányzott pénzből - helyreállítják a vár Ny-i szárny első emeletén, a D-i szárny folytatásában az egykori lovagterem „emeleti részét”. Itt kívánták elhelyezni a várpalotai bányászkodás centenáriumi kiállítását. A kivitelezés - a tervező helyszíni művezetése mellett - a nyílászárók, ajtók, ülfülkés ablakok műemléki helyreállításával, helyenkénti kipótlásával, korabeli vakolatok bemutatásával történt, a helyreállítást a szénbányák dolgozói végezték. [14, 15] A '70-es évek második felében a vár további helyreállítása kivitelező hiányában ismét megakadt, a felújítási munkák késtek. A még mindig tartó mostoha körülmények, az állandó beázások, a kezdetleges fűtés miatt a gyűjteményi anyagok, a kiállítások megóvása, a tárgyak felületkezelése sokszor emberfeletti erőfeszítést kívánt.

A múzeum problémáját fokozta az 1979. január eleji páratlan erősségű vihar, amely a várépület D-i főszárnyának tetőzetét a tartógerendákkal együtt letépte. Az épület 10 hónapig ázott, ismét kivitelezői kapacitás hiányában. Az év végén a tetőzet ideiglenes lefedést kapott, a műemléki épület hullámpalát!

Az 1980-as években - amikor a múzeum Veszprémbe telepítésének a gondolata is felmerült - felsőbb utasításra a Várpalotai Szénbányák Vegyes Üzeme elvállalta a kivitelezést. A Sándy-féle tervek alapján a lépcsőházból megközelíthető, addig romos II.emeleti D-i szárny és annak folytatásában a Ny-i szárny kivitelezése valósult meg. Továbbá az ideiglenesen helyreállított, továbbra is fűtetlen – Ny-i szárnyon lévő - helyiségbe a tárgyi raktár áttelepítése megtörtént. Ennek megközelítése (ez korábban az udvaron át történt) az első emeletről, az épületen belül vált lehetővé. 1984-ben a II. emeleti K-i szárny műemléki helyreállítása is elkészült, ezzel befejeződött a teljes második emelet rekonstrukciós helyreállítása, 20 db hőtárolós kályha beépítésével. [13, 14, 15]

A vár - még a Károlyi tervek alapján kivitelezett, kb. 480 m²-es – lapos-tetős, tetősétányos födémje az elmúlt négy évtized alatt többször szigetelés-felújítást, újabb, modernebb kivitelezési megoldást igényelt, amelyet az 1979. januári szélvihar tovább károsított.

Az 1980-as évek végén megkezdődött a földszinti palotarész helyreállítása az Országos Műemlékvédelmi Hivatal vezető tervezője, Oltai Péter tervei alapján, helyszíni művezetéssel. A kivitelezés megint elakadt, közbejött a rendszerváltás, a pénz elfogyott, a kivitelező cég – a várpalotai bányászkodás leállítását követően – feloszlott. [14]

Az 1990-es évek közepén - Oltai tervek alapján - a vár É-i falának külső és belső állagmegóvása, és a várudvar felől hozzá kapcsolódó klasszicista épületrész helyreállítása valósult meg, az OMOVH szentendrei kivitelezői közreműködésével.

1998-ban a Városi Képviselő Testület javaslatára - a múzeumi rendezvényeken túl - a város a Várudvari Nyár programok rendezésével jelentkezett, az e célra ideiglenesen kialakított várudvaron. [14,15]

A várpalotai várat 1990 végén a Nemzeti Örökség részévé nyilvánították. Az állam tulajdonából ki nem adható műemlék-ingatlan kezelésében 1996 októberében változás történt. A vár a Kincstári Vagyoni Igazgatóság kezelésébe került, Várpalota Város Önkormányzata ingyenes használatába, azzal a feltétellel, hogy „*a várban jelenleg működő Vegyipari Múzeum működése nem korlátozható*”. [16, 18, 19]

A vár folyamatos felújítását szolgálták a Kincstári Vagyoni Igazgatóság és a Várpalotai Önkormányzat hosszú távú várhasznosítás tárgyban 1997-ben benyújtott pályázatai. A várhasznosítási programok, a régészeti feltárások, a kiviteli tervek elkészítése és jóváhagyása után került sor a beruházási szerződések megkötésére. [16]

Az 1999-es tervtanácsi állásfoglalás a vár felhasználásáról és további helyreállításáról hozott döntést. 2000-ben határozat született a vár helyreállításának II. üteméről. Ennek keretében felújították a vár értékes, XIV. századi részét. A palotarész helyreállításával hazánk történeti múltjának jellegzetes, pótolhatatlan építészeti, történeti, képzőművészeti emléke vált mindenki számára megtekinthetővé. A palota több helyén feltárt freskókkal együtt, amely együttes egyike ritka világi falképeinknek a középkorból .

2003-ban újabb döntés született, amely a Várpalota Város Önkormányzata által alapított, Szindbád Közhatalmú Társaság kezelésébe adta a várépületet. Közben 2002-ben elkészült a Széchenyi Terv SZF-2002-TU-4 kódszámú pályázata, amelynek tervezett beruházási költsége 200 m Ft volt. Az elnyert pályázat alapján 2004-től 2006 közepéig – kisebb megszakításokkal – elkészült a vár tetőszerkezete, a veszprémi MONOLIT Kft. kivitelezésében. [14, 17]

Az 1980-as évek vége a múzeum életében is fordulatot hozott. A NIM, amely alapítástól biztosította a múzeum működtetését, - ezt a jogutód Ipari Minisztérium (IpM) is egy ideig átvállalta - 1989-ben a központi támogatást megvonta. A múzeum 1989. október 1-jétől a NEVIKI leányvállalata, 1991 elejétől alapítványi múzeum, 1998. évtől kiemelkedően közhasznú alapítványként működik. [16]

A Magyar Vegyészeti Múzeum közel négy évtizede egy vidéki műemlékben, a várpalotai várban működik. Állandó kiállításai több mint 30 évesek, amelyeket – a kezdetektől napjainkig is - fűtés hiányában csak szezonálisan, április 1. – október 30. között tud nyitva tartani.

Tematikus kiállításai folytatására, felállítására hely hiánya mellett az anyagiak sem álltak, állnak rendelkezésre. Ezért állandó kiállításai mellett a kevésbé költségigényes emlékkiállítások, kamarakiállítások rendezésére tudott vállalkozni, amelyek vándoroltatásában számíthatott a vállalatok segítségére.

A feltáró munka, a technikatörténeti anyag megőrzése mindvégig folyamatos volt. A begyűjtött emlékeanyag, tárgyak, makettek, modellek, dokumentumok, fotók, nyomtatványok, hangfelvételek, filmek, festmények – az átmenetileg már nem beázó, fűtetlen helyiségekben - penészesednek, rongálódnak, rozsdásodnak, a közeljövőben még remény sincs arra, hogy a körülmények jóra változnak. A múzeumnak működtetési problémáival egyetemben, - mivel a várban egyedül maradt a tervezett hasznosítók közül – a felújítás és a karbantartás mellett a műemlék problémáival is szembesülnie kellett. Meg kellett oldani többek között a végleges áramellátás kiépítését, az esővízcsatornák felújítását, a vár környékének hidrogeológiai felmérését - a palotasz rész vizesedésének felderítésére - a tetőzet karbantartását, a vihar által megrongálódott tető javíttatását, a riasztóberendezés és a villámhárító kiépítését stb. [14]

A múzeum fejlődése az elmúlt évtizedekben mindig függvénye volt a műemléki épület rekonstrukciós helyreállítási ütemeinek, amelyek számtalanszor megkérdőjelezték azt a döntést, hogy helyes volt-e a múzeumnak a műemléki várban való elhelyezése.

Irodalom

- [1] Szabadváry F. – Szekeres G.: A Magyar Vegyészeti Múzeum terveiről, Magy. Kém. Lapja, 12, 627-632 (1966)
- [2] Radnai L.: Egy vár megmentéséért, Műemlékvédelem, 2, 37-43 (1958)
- [3] Szij R.: Várpalota, 195-197; 417-418; 425, (1960)
- [3/a] Szij R.: Műemlékek és műalkotások Várpalotán, 20-29 (1965)
- [4] Dr. Perényi Imre (Építésügyi Min.) Kiss Jánosnak címzett levele, Bp., 1966. augusztus 2.
- [5] Agostházi L.: Vár beruházási programjavaslata, Tsz.: 3-19-111-1, Bp., 1971. december
- [6] Tájékoztatás Kiss János (városi Tanács VB elnöke) részéről a várpalotai vár helyreállításával kapcsolatos 1963. július 17-i megbeszélés résztvevőinek, Várpalota, 1963. július 18.
- [7] Építész műszaki leírás várpalotai vár helyreállításának csökkentett beruházási programjához, Tsz.: 65-27-80-5/III. LAKÓTERV, Bp., 1968. december 15., tervező: Károlyi István
- [8] Építésügyi Min. OMF Bp., 1965. szeptember 1-én kelt levele, ikt.sz.: 12711, címzett: LAKÓTERV, tárgy: Várpalotai vár helyreállítási munkáira tervezési megbízás
- [9] Műszaki múzeumok Veszprém megyében, szerk.: Éri István, MTESZ Veszprém, 88-118 (1972)
- [10] Szekeres G. feljegyzése Dr. Székér Gy. Nehézipari miniszter első helyettese részére, tárgy: A Magyar Vegyészeti Múzeum létesítésével kapcsolatos kérdések, Bp., 1968. május 21.
- [11] Fábián E.: Tájékoztató a Magyar Vegyészeti Múzeum munkájáról, gondjairól, a fejlesztés lehetőségéről, Várpalota, 1972. szeptember 1., kézirat
- [12] P. Nagy S.: 25 éves a Magyar Vegyészeti Múzeum, NEVIKI Közleményei, 18, 263-271 (1988)
- [13] Dr. Ötvös D. (MVM titkára) - P. Nagy S. (oszt.vez.): Előterjesztés a Magyar Vegyészeti Múzeum Veszprémbe telepítésére, Budapest - Várpalota, 1979. május 25.
- [14] A Magyar Vegyészeti Múzeum éves jelentései
- [15] Fábián E.: A műszaki muzeológia és a műemlékvédelem kapcsolatáról a várépület felújítási és restaurálási munkái alapján, V. Orsz. Műsz. Műz. Találk., Bp., 2001. április 25., kézirat
- [16] Próder I. - Fábián E. - Vargáné Nyári K.: 40 éves a Magyar Vegyészeti Múzeum, Várpalota, 2003.
- [17] 40 éves a Magyar Vegyészeti Múzeum 1963 – 2003, Leporelló, MVM kiadvány
- [18] Veszpr. Megy. Vagyongádó Biz. 351/1996. (V.26.) VAB sz. határozata, Veszprém, 1996. október 3.
- [19] Nemz. Öröks. Biz. 32. sz. határozata: Thury György várának a Nemzeti Örökség részévé nyilvánítása, Bp., 1990. XII. 7.
- [20] VATI Tsz.: 0428/74 Várpalota vár egyszerűsített, módosított beruházási programjavaslata, tervező: Sándy Péterné, Bp., 1974. Március
- [21] Építésügyi Min. LAKÓTERV Tsz.: 54-19/80-2/XIX. Beruházás ismertetése, költségek összesítése, Bp., 1963. december 20., tervező: Ligeti Gizella